Zihniyet Tarihçiliğinde Öncü Bir İsim: M. Şükrü Hanioğlu

Fahri Yetim*

Modern dönemler için söz konusu olan ulusların tarihsel gelişimlerinin topyekün değerlendirilmesinde en kullanışlı izleklerden biri de her toplumda zaman içerisinde ortaya çıkan zihniyet yapıları olmuştur. Ulusların tarihsel gelişimi ile diyalektik bir etkileşimin sonucu olarak ortaya çıkan zihniyet yapıları, doğası gereği içinde bulunduğu topluma yön verdiği gibi, kendisinin de neden olduğu gidişattan bir ölçüde etkilenerek varlığını sürdürmüştür. Modernitenin bir ürünü olarak gündeme gelen ulus-devletin, kendisini doğuran temel dinamiklerin etkilerinin toplum üzerinde hissedilmeye başlamansı, düşünsel açıdan bir sorgulamayı da beraberinde getirmiştir. Bu sorgulama sonucu ortaya çıkan düşünsel faaliyetlerin birikimi zamanla zihniyet yapılarını ortaya çıkarmıştır. Yer yer siyasal topluluğun kendine özgü sorunlarının yanı sıra, zamanın ruhu denilebilecek dışsal dinamiklerin de etkisiyle bu yöndeki birikim, ideolojik boyutlar kazanarak yoluna devam etmiştir. Esas itibarıyla Kartezyen felsefenin bir ürünü olarak ortaya çıkan ve bilgi ile eylem arasındaki bütünlüğü göz ardı eden bir anlayıştan hareket eden ideoloji ise modern bir fenomendir. Kartezyen düşüncenin akla verdiği aşkın rol sonucunda spekülatif alanda yeni bir imkân olarak görülen ideolojiler, metafiziğin gerilemesiyle birlikte modernliğin anlam dünyasında çözüm arayışları çerçevesinde gündeme gelmişlerdir. Bu açıdan 19. yüzyıl, modernite ile ilgili sorunların doruğa çıkması dolayısıyla bir ideolojiler yüzyılı olmuştur. 20. yüzyıla gelindiğinde bu alandaki so-

* Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Bölümü.

atıf/citation: *tezkire: düşünce, siyaset, sosyal bilim dergisi*, sayı 64, nisan-mayıs-haziran 2018, s. 177-186

runların aşılamaması durumu ise, ideolojiler için oldukça geniş çapta bir sorgulama ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu tür bir sorgulamanın kültürel düzlemde ve düşünsel veriler ışığında yerel ölçekte yapılması zihniyet tarihçiliğini ortaya çıkarmıştır.

Tarihsel geçmişi anlamanın en etkili yollarından biri zihniyet analizi yapmaktır. Zihniyet analizinin yapılması, tarihsel geçmişin değerlendirilmesinde diğer düzlemlere geçilmesinin temini açısından da ayrıca önem taşır. Zihniyet analizi görecelilik tuzağını içermekle beraber geçmişe bakılırken ele alınan düzlem sayesinde ne derecede göreceliliğe mahkûm olunduğu hakkında bir değerlendirme imkânı sağlar. Zihniyet analizi yapmak, felsefi açıdan nesnellik taşımasa da 'doğru' bir tarihi üretmeyi mümkün kılar. Bu süreçte zihniyet, tarihin hem öznesi hem de nesnesidir (Mahçupyan, 2000, 35). Bu bakımdan zihniyet tarihçiliği, yukarıda belirtilen hususları içeren özel nitelikler taşır. Dolayısıyla zihniyet tarihçisi her şeyden önce, her türden düşünceyi analiz edebilecek çağrışımlı bilgiye sahip bir entelektüel olmalıdır.

Modern tarihçiliğin yeni bir alanı olan zihniyet tarihçiliği, köken itibarıyla 1920'lerde gündeme gelen Annales ekolünün bir sonucudur. Bu ekolün kurucuları arasında yer alan Marc Bloch, Fernand Braudel ve Lucien Febvre'nin eserleri, toplumsal tarih olmaları dolayısıyla ele aldıkları dönemlerin zihniyet yapılarını da yansıtırlar. Uygarlık süreci içinde toplumsal dönüşümü anlamaya yönelik yeni perspektifler getiren zihniyet tarihçiliği, gündelik hayatı ve toplumsal pratiği, kolektif tutumlar, davranışlar, tavırlar ve zihinsel temsliler üzerinden analiz etmeyi hedefleyen bir bakış açısına yaslanmaktadır. Tarihin siyasi olaylara indirgenmesine itirazdan hareket eden Annales ekolü, tarihsel gerçekliğin derin yapılarının ortaya çıkarılmasında kültürel alanın önemi çerçevesinde zihniyet alanına yönelmiştir. Bu bağlamda zihniyet tarihçiliği bütünsel bir tarih yaklaşımıyla kültür tarihçiliğinin ve toplumsal tarihçiliğin kesiştiği konumda yer alır (Arpacı: 2017, 271). Bu alanda Philippe Aries, Georges Duby ve Jacques Le Goff gibi isimler üçüncü kuşak zihniyet tarihçileri olarak ön plana çıkmıştır. Zihniyet tarihçiliği aynı zamanda toplumbilimsel tarihçilikle iç içe geçmiş bulunan entelektüel tarihçiliğin en önemli taraflarından birini oluşturur. Entelektüel tarih ise, Richard Whatmore'un eserinde kendisinin bu konudaki görüşlerine pek katılmadığı Robert Darnton tarafından şu şekilde tarif edilmiştir:

"Fikirlerin tarihi (sistematik düşüncenin çoğunlukla felsefi formülasyonlar halinde çalışması), adamakıllı entelektüel tarih (enformel düşünce ile kanaat ve edebi akımlar iklimi), fikirlerin sosyal tarihi (ideolojiler ve fikir yayılımı çalışmaları) ve kültürel tarih (dünya görüşleri ve toplu zihin yapılarını içerecek şekilde antropolojik manada kültür çalışmaları)"

(Whatmore: 2017, 34).

Türkiye'deki zihniyet tarihi çalışmalarının oldukça hatırı sayılır bir geçmişi vardır. 1960'larda Hilmi Ziya Ülken'in Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi adlı kült eseriyle başlayan bu alandaki çalışmalar daha sonra Şerif Mardin, Kemal Karpat, İsmail Kara ve Kurtuluş Kayalı gibi entelektüeller tarafından devam etmiştir. Son dönemlerde bu türden bir tarihçiliğin Türkiye'deki seçkin örneklerinden biri de, Türk modernleşmesinin en karmaşık dönemi olan İttihat ve Terakki'yi ağırlıklı çalışma alanı olarak seçmiş olan Şükrü Hanioğlu'dur.

Entelektüel Bir Zihniyet Tarihçisi Olarak M. Şükrü Hanioğlu

Türk modernleşmesi, kendisi gibi gecikmiş modernlikler içinde yer alan benzer örneklerinden süreklilik ve büyük tarihsel kırılma/kopuş sorunları dolayısıyla ayrıca farklılıklar gösterir. Bu farklılık, aynı zamanda modernleşme projesinin travmatik yanlarını da içermekte olup, tarihsel dönem itibarıyla büyük ölçüde II. Meşrutiyet döneminde kendisini hissettirir. Modern Türkiye tarihinde siyasal, toplumsal, kültürel yönlerden değişimin topyekün boyutlar kazandığı bu zorlu dönemin zihniyet düzlemindeki analizini yapan tarihçilerden biri de Şükrü Hanioğlu'dur. İmparatorluktan ulusal devlete geçiş sürecinin ana arterini oluşturan bu dönemin taşıyıcı unsurlarından biri de İttihatçılık düşüncesi ve hareketidir. Hareketin bizzat aktörleri tarafından da tarif edilmesi fevkalâde zor bir konu olarak nitelenen İttihat ve Terakki'nin düşünsel ve siyasal açıdan etkili olduğu dönem, gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri, gerekse Cumhuriyet Türkiye'sinin yakın tarihi açısından yaşanılan değişimin/dönüşümün anlaşılması konusunda en önemli anahtar konumundadır. Hanioğlu'nun, paltosundan çıktığı adam olarak gördüğü Tarık Zafer Tunaya tarafından Türkiye'nin yakın tarihinin laboratuvar devresi olarak nitelendirildiği bu dönemin sonuçları itibarıyla salt Türkiye tarihiyle sınırlı kalmayıp, Avrupa, hatta dünya tarihini de etkileyen sonuçları olmuştur. Özellikle siyasal, kültürel, düşünsel/ideolojik açılardan etkileri halen canlı bir şekilde hissedilen İttihatçılık düşüncesinin tarihsel açıdan değerlendirilmesinin yapılarak tarihselleştirilmesi, tarihin bir takım prangalarından kurtarılması açısından son derece önem taşımaktadır. Bir zihniyet tarihçisi olarak Hanioğlu'nun yapmak istediği tam da bu olmuştur. Bir anlamda tarihin de özgürleşmesi anlamına gelecek bu durum sonucunda Türk ulus devleti, uluslararası sistem içinde tarihsel açıdan hak ettiği konumunu içselleştirmiş bir şekilde yoluna devam edecek, böylelikle kuruluş felsefesinde yer alan dünya dengelerinin sağlıklı bir şeklide işlemesine katkıda bulunarak tarihi

misyonunu yerine getirmiş olacaktır.

Böylesine karmaşık ve zorlu bir dönemi kendisine çalışma alanı olarak seçen Hanioğlu, bunun büyük ölçüde üstesinden gelmemin verdiği haklı bir özgüvenle çağdaş Türkiye tarihinin farklı sorunlarına da el atmıştır. Bu sorunlar, siyasetten ekonomiye; eğitimden düşünceye; sanattan felsefeye kadar çeşitlilik göstermekle birlikte zihniyet ve demokrasi konusu bunların odağında yer almıştır. Bu bakımdan Hanioğlu'nun entelektüel portresinde demokrasi düşüncesi ve demokrasi tarihçiliğini içkin bir zihniyet tarihçiliği ön planda olmuştur. Bu yönü itibarıyla Hanioğlu, eserlerine sıklıkla müracaat ettiği Kemal Karpat ile birlikte Türkiye'nin en önde gelen demokrasi tarihçilerinden biridir. Bu çalışmanın temel argümanlarından biri de onun bu yönünü vurgulamaktır. Belki de bu konu, onun bilinen taraflarının dışında en önemli yanıdır. Asıl kariyerini oluşturan II. Meşrutiyet dönemiyle ilgili çalışmalarının yanı sıra, popüler/akademik serbest çalışmalarının hemen tamamında bu perspektif geniş yer tutmaktadır.

1955 yılında orta halli bir ailenin ferdi olarak doğan Hanioğlu, kendisine daha sonra entelektüel vasıfları kazandıracak bir aile ortamında yetişmiştir. İngilizce, Fransızca ve Arapça bilen babası Abdullah Hanioğlu'ndan mülhem, kendisi de akademik süreçte önce batı dillerini, sonrasında Arapça ve Rusçasını ikmal etmiştir. Hanioğlu'nun akademik serüveni 1970'lerde İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde başlamış ve bu okuldan 1976'da mezun olmuştur. Bu süreçte kendisini tarihçilik kariyerine yöneltecek akademik çevre ile tanışmış ve Ömer Lütfi Barkan, Halil Sahillioğlu, Sabri Ülgener, İdris Küçükömer, ve Sencer Divitçioğlu gibi hocalardan dersler almıştır. Bunların dışında hocası olmamakla birlikte doktora sürecinde kendisine büyük ilgi gösteren Tarık Zafer Tunaya'nın desteklerini görmüştür. Bu ortam, ona özellikle Osmanlı tarihiyle ilgili mevcut yaklaşımların sorgulanması ihtiyacını hissettirmiştir. Kariyerinin yurtdışı dönemlerinde Amerika'da bulunduğu sırada Şerif Mardin ve Kemal Karpat ile yaptığı görüşmelerde Türk modernleşmesinin farklı bağlamalarını ve ihmal edilmiş dinamiklerini keşfetmiştir (Yazıcı: 2017, 335).

Hanioğlu'nun, 1985 yılından itibaren kariyerinin yurt dışı dönemi başlamıştır. Bu çerçevede Amerika'da Columbia, Wisconsin, Michigan ve Chicago Üniversitelerinde dersler ve seri konferanslar vermiştir. 1997 yılında Princeton Üniversitesi'ne geçerek burada 2004 yılına kadar Yakın Doğu Araştırmaları Bölümü'nün program direktörlüğü, 2014 yılına kadar da bu bölümün başkanlığını yapmıştır. 2017 yılına dek süren buradaki görevi sırasında Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Yakındoğu Tarihi, Doğu Sorunu, Türk Dünyasında Milliyetçi Hareketler ve Osmanlı Paleografyası konularında dersler vermiştir. 2010 yılında TÜBİTAK Özel Ödülü, 2012 yılında Cumhurbaşkanlığı Kültür Sanat Büyük Ödülünü alan Hanioğlu,

2013'te Türk Tarih Kurumu Şeref Üyeliğine seçilmiştir.

Tarihçiliği

Şükrü Hanioğlu'nun tarih anlayışı, genel olarak kavramsal düşünce ve olgusal gerçeklik temelinde tarihsel gerçekliğin zihniyet analizinden geçirilerek güncel yorumuna dayanır. Hanioğlu, inceleme konusu olarak ele aldığı konuda terminolojik bir duyarlılıktan hareket eder. Bu çerçevede öncelikle kavramları adeta konuşturur. Son derecede titizlikle yürüttüğü metodunda ele alınan konunun tarihsel arka planına inmek için olgusal gerçekliğe yer verir. Tarihsel gerçekliğin genel görünümünü sergilemek için gerekli olan bu konuda Wittgenstein'ci bir yaklaşım sergiler. Bu işi, karşıolgusallık (conterfactualism) gibi tarih dışı sayılabilecek durumlara yaslanan yaklaşımları da göz önünde bulundurarak ustalıkla yapar. Tarihsel gerçekliğin ortaya konulmasında olgusal durumun önemini vurgularken buna karşı üretilen/varsayılan karşıolgusallığın, konunun anlaşılmasına yardımcı olamayacağını vurgulayan Hanioğlu, bunun doğru bir yöntem olmadığını savunur. Post-modern toplumda karşıolgusallığın gerek akademik tarihçilik, gerekse de popüler fantezi inşa faaliyetinin önemli bir aracı olmasının altını çizen Hanioğlu, bu durumu fazlaca hesaba katan yaklaşımların tarihin deterministik yönünü ıskalayarak olaylara ve gelişmelere "mucizevi" anlamlar yüklemek gibi bir mal liyet içerdiğini ileri sürmüştür. Tarihin teleolojik ve determinist bir biçimde inşa edilmesini sorgulamak amacıyla kullanılan bir araç olan karşıolgusallığı, Milli Mücadele ile Cumhuriyet'e geçiş süreci ve Atatürk Devrimi örneğinde ele alan Hanioğlu'a göre;

"Karşıolgusal bir önerme yaparak I. Dünya Harbi türünden toplumu altüst eden bir gelişme olmasaydı, bu düşüncelerin hızla gerçekleştirilen, kapsamlı bir dönüşüm programının temelini oluşturmasının zor olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Ancak buradan yola çıkarak söz konusu düşüncelerin en radikal biçimde uygulanmasını sağlayan Atatürk'ün ortaya çıkmasının "anormal" ve "mucizevî" olduğu neticesine ulaşmak şüphesiz anlamlı değildir" (Hanioğlu: 2013).

Hanioğlu, metodolojisinde kavramsal çerçeve ve olgusal durumu sergiledikten sonra geniş bir literatür desteğini gardına alarak konunun güncel taraflarına eğilir. Bunu yaparken anakronizm ve vigizm gibi metodolojik bir yanlışlığa düşmekten özellikle sakınır. Bu aynı zamanda, tarihsel bir meselenin ait olduğu tarihsel bağlamı içinde ele alınması gerektiği şeklindeki temel ilkenin Hanioğlu'nun tarihçiliğindeki yansımasıdır. Tarihin tarihselleştirilmesi ilkesine dayanan bu temel yaklaşımın amacı, zamanla kült konumuna gelen bazı tarihsel şahsiyetlerin bu niteliklerinden soyutlanarak

ait oldukları tarihsel konumlarında değerlendirilmelerini sağlamaktır. Bu tür bir yaklaşım aynı zamanda, tarihteki "nesnellik" beklentisine de hizmet eder. Tarihselleştirme sorunu, Hanioğlu'nun metodolojisinde öncelikli konulardan biri olup yalnızca kült şahsiyetlerle sınırlı değildir. Tarihin bazı dönemlerinin "karanlık çağ", bazı dönemlerinin ise "altın çağ" şeklinde nitelendirilmesi de yine aynı şekilde metodolojik açıdan sorunlu bir yaklaşımdır. Büyük ölçüde yaygın tarih anlayışındaki bu zafiyeti gidermek için yazdığı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih (Hanioğlu, 2006) adlı eserinde bu konulara geniş yer vermiştir.

Hanioğlu, tarihçilik anlayışında yukarıda bahsettiğimiz ilkelere yer verdikten sonra Türkiye örneğinde ele aldığı konuları tarihsel bağlama oturtarak bu çerçevede değerlendirmeye geçer. Bunu yaparken analitik bir yaklaşımı benimser. Yine bu yaklaşımın doğal sonucu olarak, bütünlüklü bir tarih tahlili için gerekli unsurları içeren Edward. H. Carr'ın tarih tanımında vurguladığı olgusal gerçeklikten hareket eder. Entelektüel tarihçiliğin gerektirdiği bütün enstürmanları devreye sokarak gündemdeki sorunları tarihsel gerçeklik bağlamında ele alır ve bu şekilde tarih çözümlemelerine ulaşır.

Hanioğlu'nun tarih perspektifi ise, zihniyet yapıları içinde ele aldığı konulardaki demokrat düşünce potansiyelinin ortaya çıkarılması şeklinde değerlendirilebilir. Bu meyanda tarihsel, kültürel, sosyolojik düzeyde var olanın bütünüyle ortaya çıkarılması, buradan çıkabilecek düşünsel birikimin demokrat düşünce ve zihniyet açısından değerlendirilerek toplumun bilincine sunulması bu perspektifin başlıca amaçlarından biri olmuştur. Ancak bunu yaparken de teleolojik bir yaklaşımdan hareket etmez. Bununla beraber, Türkiye'nin tarihsel gelişiminin muhassalasında demokrasinin potansiyel imkânlarının ortaya konulması, tıpkı Karpat'ta olduğu gibi Hanioğlu'nda da temel amaçlardan biridir. Bu amaç, Türk modernleşmenin temel sorunlarından biri olan demokratik düşünce ve zihniyet düzlemindeki eksiklikleri gidermeye dönük bir vizyonu içerir. Türkiye'nin demokrasi tarihçisi Karpat'a göre Türk toplumunun tarihsel birikimi içinde böyle bir potansiyel mevcuttur. Hanioğlu ise, bu konuda Karpat kadar iyimser olmamakla birlikte negatif boyuttan hareket ederek aynı sonuca varmaya çalışır. Bu bakımdan Hanioğlu ve Karpat gibi tarihçiler, hür dünya ve hür düşünce deneyimlerinden hareketle Türkiye'nin toplumsal gelişimine zihniyet düzeyinde yeni açılımlar kazandırmayı hedeflemişlerdir.

Hanioğlu'nun tarihçiliğinde daha çok popüler/akademik düzeydeki çalışmaları için söz konusu olan bu niteliklerin diğer akademik çalışmalarına da farklı ölçekte yansıdığını söylemek mümkündür. Akademik çalışmalarında dikkati çeken özelliklerden biri, zengin arşiv malzemesinin titizlikle değerlendirilerek alt yapının oluşturulmasıdır. Bu alandaki ilk örneklerden

biri olan ve 1981 yılında İlter Turan danışmanlığında hazırladığı doktora tezi olan, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi (Hanioğlu, 1981) adlı çalışması bu nitelikleri haiz bir çalışmadır. Hanioğlu'nun bu araştırması, Jön Türk hareketinin ilk evrelerinden İttihat ve Terakki'nin ilk siyasi eylemlerine aktif bir politik muhalefet hareketine ve hatta bir iktidar partisine dönüşüm sürecine ışık tutmuştur (Yazıcı: 336). Bu çalışma aynı zamanda Osmanlı aydınlanmasının en çok tartışılan şahsiyetlerinden biri olan Abdullah Cevdet'in düşünsel, politik, aktivist yönleriyle ilgili en sağlıklı bilgileri içerir. Bu çalışmasında Hanioğlu'nun Abdullah Cevdet ile ilgili vardığı nihai değerlendirmenin bir kısmı şu şekildedir:

"Abdullah Cevdet'in Batılılaşma konusunda tüm ülke aydınlarınca görülen ihtiyaca işaret etmesinin ötesinde büyük önemi, Batılılaşmayı sistematik bir hale getirmesi ve teknik tartışılmayan üstünlüğünün yanısıra kültürünün de aktarılmasının kaçınılmaz bir sonuç olduğunu görmesidir. Bu özelliğiyle Abdullah Cevdet'in Batılılaşma hakkındaki fikirleri Mannheim'in "utopia" tanımındaki içinden çıktığı toplumsal realiteyi değiştirime unsuruyla da uyum içinde görülmektedir" (Hanioğlu: 1981, 403).

Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902) (Hanioğlu, 1985) adlı çalışması ise, Hanioğlu'nun klasikleşen eseri hüviyetinde olup yakın Türkiye tarihinin en zorlu dönemlerinden birine ışık tuttuğu gibi, Türk modernleşmesinin karmaşık boyutlarını da yansıtır. Zengin arşiv belgelerine ve süreli yayın koleksiyonuna dayanılarak hazırlanan bu çalışma, dönemin entelektüel evreni hakkında doyurucu bilgiler içerir. Hanioğlu bu çalışmasıyla, 1987 yılı Sosyal Bilimler alanında Sedat Simavi Vakfı Ödülü'nü almıştır. Türk modernleşmesinde bir zihniyet devrimi olarak Batı'nın üstünlüğü fikrinin kabulünde bilimin ne derece işlevsel bir konuma sahip olduğunun vurgulandığı eserde bu husus şu şekilde ifade edilmiştir:

"Kuşkusuz Batı'nın bu şekilde bir üstünlük olarak görülmesinin doğurduğu sonuçlar değişik ve çeşitlidir. Ancak bunlardan bir tanesi, bizim kurmaya çalıştığımız bağlantı için en hassas noktayı oluşturmaktadır. Bu da üstünlüğün nedeninin uzun bir parça verdiğimiz alıntıda belirtildiği gibi "ul m ve fün n" olarak belirlenmesidir. Avrupa devletlerinin birbirine olan üstünlüklerinin anlatılmasında, bu nedenin "felsefe" ve "ilm ü kemâl" olduğu belirtiliyorsa da, Osmanlı devleti ile yapılan kıyaslamaların hepsinde gerilik ve Batı'nın üstünlük nedeni "ulûm ve fün n" kelimeleriyle ifade edilmeye başlanmıştır (Hanioğlu: 1985, 16,17).

Hanioğlu'nun bir diğer çalışması da, Enver Paşa'nın mektuplarından oluşan 1989 yılında yazdığı Kendi Mektuplarıyla Enver Paşa adlı monografik eseridir. Bu eser özellikle II. Meşrutiyet'ten itibaren devlet politikalarında etkili bir konuma gelen Enver Paşa'nın içinde bulunduğu Trablus-

garp Savaşı, Balkan Savaşları ve Bâb-ı Âli baskını gibi önemli olayların arka planında yaşananlar hakkında fikir vermektedir.

Hanioğlu'nun 1995 yılında İngilizce olarak yazdığı The Young Turks in Opposition adlı çalışması yine bir çok Avrupa ülkesinden temin edilen arşiv belgelerine dayalı bir eser olup, Sultan II. Sultan Abdülhamid karşısındaki Jön Türk muhalefetinin nitelikleri, Mason cemiyetleriyle olan ilişkileri hakkında bilgileri içermektedir.

Hanioğlu'nun eserleri içinde en önemli olanlarından biri olan ve 2001 yılında Oxford Üniversitesi yayınları arasında çıkan Preparation for a Revolution- The Young Turks 1902-1908 adlı eseri, devrim öncesinde siyasal anlamda türdeş olmayan Osmanlı entelektüellerinin II. Abdülhamid'e karşı verdikleri politik mücadelenin nasıl zihinsel bir faaliyetten şiddete dayalı bir yapıya evrildiğini, mahiyeti itibarıyla anayasacı olan bu inisiyatifin İran ve Rusya'daki hareketlerle eşzamanlılığını, benzerliğini, toplumsal karşılığını ve ittifak yapılarına ilişkin çözümlemeleri içermektedir (Yazıcı: 340). Hanioğlu'nun tarihçiliğini dünya çapına taşıyan bu eser aynı zamanda Jön Türk hareketi içinde başta gayrimüslimler olmak üzere fraksiyonel eğilimler hakkında da önemli bilgiler vermektedir. 1908 yılında Princeton Üniversitesi Yayınları arasından çıkan, A Brief History of Late Ottoman Empire adlı eseri de yine dönemin entelektüel atmosferi ve zihinsel dönüşümü hakkında değerli bilgileri ihtiva etmektedir.

Hanioğlu, 2011 yılında Türk yakın tarihinin en popüler şahsiyeti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Atatürk ile ilgili biyografik nitelikte akademik bir eser kaleme almıştır.[1] Atatürk'le ilgili mevcut biyografilerden oldukça farklılık gösteren bu eser, Atatürk'ün düşünsel portresi, yetiştiği dönemin zihinsel atmosferi ve yeni Türkiye'nin kurulmasında etkili olan temel görüşler hakkında detaylı bilgileri içermektedir. Bu atmosferden genel olarak 'bilimcilik' (scientism) şeklinde söz etmek mümkündür. Zamanın materyalizm anlayışı, bilim ile din arasında var olan bir kavga etrafında yol alan bir tarih tasavvuru, bilimin tek rehber olduğu görüşleri bu dönemin ürünüdür (Hanioğlu: 2011, 9-56). Hanioğlu, bu eserin yazılış amacıyla ilgili düşüncelerini Serkan Yazıcı'ya verdiği mülakatta şu şeklide ifade etmiştir:

> *"Uzun yıllar devam eden kültleştirme sonrasında Atatürk'ü 'her şeyi yoktan var eden bir bilge' ve 'okuduklarını yorumlayarak siyaset geliştiren bir devlet kurucusu' olarak tahlil edebilmek şüphesiz zor bir uğraştı...Atatürk'ün 'ne giydiği' ve 'hangi şarkıları sevdiği'nin 'ne okuduğu' ve 'okuduğunu nasıl yorumladığı'ndan daha fazla önemsendiği ve tartışıldığı bir toplumda onun entelektüel biyografisini yaz-*

1 M. Şükrü Hanioğlu, Atatürk An Intellectual Biography, Princeton Üniversitesi Yayınları, New Jersey, 2011.

mak zor olmanın ötesinde ancak uzun süre sonra yapılabilecek soğukkanlı değerlendirmelere ışık tutabilecek bir girişimdir" (Yazıcı: 343).

Hanioğlu'nun çoğu başyapıt niteliğindeki bu eserlerinden başka Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi'ndeki siyasal akımlar içinde Türkçülük, Batıcılık maddelerinden başka Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde; Abdullah Cevdet, Batılılaşma, Cemal Paşa, Enver Paşa, Jön Türkler, İbrahim Temo, İttihat ve Terakki, Meşrutiyet, Şûrâ-yı Ümmet, Talat Paşa, Tarık Zafer Tunaya, Teşkilat-ı Mahsusa ve Türkçülük maddelerini yazmıştır.[2]

Hanioğlu, 1987-2014 yılları arasında ağırlıklı olarak Osmanlı entelektüel yaşamı olmak üzere 14 doktora, 12 yüksek lisans, toplam 26 lisansüstü tez yönetmiştir. Yönettiği tezlerdeki toplumbilimsel anlamdaki konu çeşitliği ve tematik zenginlik onun entelektüel yönünün bir diğer yansımasıdır.

Sonuç yerine

Hanioğlu, 2000'li yılların başından bu yana aylık ve haftalık periyotta olmak üzere akademik seviyedeki gazete yazılarıyla toplumumuza üst düzeyde tarih bilinci vermeye devam etmektedir. Bu yazılarında genellikle toplumumuzun geçirdiği tarihsel evrim süreci içinde tarihsizlik, felsefesizlik, ve dilsizlik gibi büyük kırılmalar karşısında ortaya çıkan devasa sorunların, bilimler camiasında da kabul gören ve yaygınlık kazanan şekliyle güncel koşulların dayattığı bir pragmatizmi kutsayan bir anlayışıyla ve "biz bize benzeriz"ci yaklaşımlarla çözülemeyeceğini; bunun yerine tarihi gelişim, kültürel eğilim ve etkileşimler bağlamında meselelerin çok yönlü, girift ve ancak tarihi sürecin de anlaşılabilmesiyle tahlil edilebileceğini dile getirmiştir (Hanioğlu: 2006, 280-286). Zihniyet düzleminde artık asırlık pranga etkisi gösteren bazı durumların da aşılmasının yolunun bu şekilde bir yaklaşımdan geçtiğini ileri sürerek zamanın ruhunu doğru okumak gerektiğini belirtmiştir.

Türkiye'deki tarihçiliğin önündeki en önemli engellerden biri, tarihin toplumbilimsel yorumunun entelektüel tarihten soyutlanarak yazılamayacağı gerçeğinin yeteri derecede kavranamamış olmasıdır. Bundan dolayı Kurtuluş Kayalı'nın da belirttiği gibi tarihçilik alanındaki çalışmalar, genellikle kuramsal düzeyde tarihsel sosyoloji bilgisi ile Türk toplumun zihniyet dünyası ve tarihsel geçmişiyle bağlantısını ıskalamaları dolayısıyla bir tür akademik tatmin vasıtasından öte gidememektedirler (Kayalı:2013, 258). Hanioğlu, tarihçilik alanında bu tür bir açığı kapatma yönünde en önemli

2 http//www.İslamansiklopedisi.info (Erişim Tarihi 30.03.2018).

adımları atan tarihçilerimizden biridir.

Kaynaklar

Arpacı. Murat (2107), "Zihniyet Tarihçiliği ve Georges Duby", Dünyada Tarihçilik, Ankara, Pegem Akademi.

Hanioğlu, M. Şükrü (2006), Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih, İstanbul, Bağlam Yayınları.

Hanioğlu, M. Şükrü (1981), Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul, Üç Dal Neşriyat.

Hanioğlu, M. Şükrü (1985), Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902), İstanbul, İletişim Yayınları.

Hanioğlu, M. Şükrü (2011), Atatürk An Intellectual Biography, New Jersey, Princeton Üniversitesi Yayınları.

Hanioğlu, M. Şükrü (2013). "Kaşıolgusallığı mı tartışıyoruz", Sabah, 24 Kasım 2013.

Kayalı, Kurtuluş (2013), "Türkiye'de Tarih Yazıcılığı Üzerine Bazı Sathi Gözlemler", Cogito, S. 73 (Bahar 2013), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Mahçupyan, Etyen (2000), Zihniyet Yapıları ve Değişim, İstanbul, Patika Yayıncılık.

Whatmore, Richard (2017), Entelektüel Tarih Nedir?, İstanbul, Islık Yayınları.

Yazıcı, Serkan (2017), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet Dönüşümün Tarihçisi: Mehmed Şükrü Hanioğlu", Yaşayan Türk Tarihçileri, Ankara, Pegem Akademi.

http//www.İslamansiklopedisi.info (Erişim Tarihi 30.03.2018).